

Образът в литературата

Като гледам, и дано е така, аз май съм единственият човек в тази зала, отдаден на глупостта да пише, да се опитва да пише или да не успява да пише романи. И когато се запитах, тъй като поканата да говоря тук пред вас за съвременната проза ме накара да се запитам кой дявол ми е пошепнал това в ухото, подтиквайки ме към моята участ, една дребна фигура изникна пред мен – фигурата на мъж или на жена, и тази сянка проговори: „Казвам се Браун. Хвани ме, ако можеш“.

Повечето романисти познават това изживяване. Някой Браун, Смит или Джоунс изниква пред взора им и им казва по възможно най-прелъстителния и обаятелен начин: „Ела и ме хвани, ако можеш“. И подмамени от този блуждаещ огън, те нагазват в томове и томове, прекарват най-хубавите години от живота си във въпросното преследване, като в повечето случаи в замяна получават само дребни суми. Малцина улавят сянката; на повечето им се налага да се задоволят с парцалче от роклята или с кичур от косата ѝ.

Моето убеждение, че мъжете и жените пишат романи, подмамени от желанието да пресъздадат образ, който ги е впечатлил, среща одобрението на г-н Арнолд Бенет. В статия, която цитирам тук, той казва: „Основата на добрата проза е изграждането на образи и нищо друго... Стилът има значение; сюжетът има значение; оригиналната гледна точка има значение. Но нито едно от тези неща няма толкова голямо значение, колкото убедителността на характерите. Ако те са реални, романът има шанс; ако не са – чака го забвение...“. След което продължава и стига до заключението, че в момента ние нямаме млади романисти от първостепенна важност, тъй като те не могат да създават образи, които са реални, истински и убедителни.

Това са въпросите, които искам да обсъдим тази вечер, и то по-скоро смело, отколкото предпазливо. Искам да си изясним какво имаме предвид, когато говорим за образи в литературата; да кажем нещо по въпроса за реалността, повдигнат от г-н Бенет; и да подложим на разискване някои причини, поради които младите романисти не успяват да създадат характери, ако, както твърди г-н Бенет, е вярно, че наистина не успяват. Много добре си давам сметка, че това ме принуждава да направя някои доста радикални, както и някои доста мъгляви твърдения. Защото въпросът е изключително труден. Помислете си само колко малко знаем ние за човешкия характер, помислете си също така колко малко знаем за изкуството. Но за да сме наясно, още преди да започна, предлагам да разделим едуардианци и джорджианци на два лагера; ще нарека господата Уелс, Бенет и Голсуърти едуардианци; докато господата Форстър, Лорънс, Стрейчи, Джойс и Елиът ще нарека джорджианци. И ви моля да ме извините, че ще си позволя – непростим еготизъм наистина – да говоря от първо лице. Не искам да приписвам на целия свят мненията на една отделна, зле осведомена и заблудена личност.

Ето и моето първо твърдение, с което, мисля, ще се съгласите – че всеки един в тази стая е съдник на характери.

Истината е, че човек не би могъл да преживее и една спокойна година, ако не практикува изкуството „оценка на характера“ или му липсват умения в тази сфера. Нашите бракове, нашите приятелства зависят от това, до голяма степен и нашият бизнес; всеки ден изникват въпроси, които могат да се разрешат единствено с помощта на това умение. А сега ще рискувам и с друго едно твърдение, което май изглежда доста по-спорно, а именно че през декември 1910 година, или там някъде, човешкият характер се е променил.

Не искам да кажа, че това е станало отведнъж, както когато човек прекрачва навън в градина и зърва, че розата е цъфнала или че кокошката е снесла яйце. Промяната не се е случила по този неочакван начин, нито е окончателна. Но въпреки това промяна има; и тъй като човек трябва да я датира, макар и приблизително, нека кажем, че е станала около годината 1910. Първите сигнали може да се открият в книгите на Самюъл Бътлър, и по-точно в „Пътят на всичко живо“, а пиесите на Бърнард Шоу продължават да я регистрират. Промяната се вижда в начина на живот и ако ми позволите да използвам простичък нагледен пример – в характера на нашата готвачка. Викторианската домашна готвачка живееше като един Левиатан в мрачните дълбини на къщата, страховита, необщителна, начумерена, непроницаема; джорджианската готвачка е създание на слънцето и чистия въздух: влиза-излиза от гостната, ту да заеме от някого „Дейли Хералд“, ту да поиска съвет за вида на шапката си. Държите ли на поубедителни примери за способността на човешката раса да се променя? Прочетете „Агамемнон“ и сами проверете дали с течение на действието вашите симпатии няма да се обърнат изцяло на страната на Клитемнестра. Или пък си помислете за брачния живот на семейство Карлайл, проклинайки опустошителната, безсмислена и ужасна – както за нея, така и за него – господстваща традиция, според която една гениална жена е трябвало да прекарва времето си в преследване на хлебарки и в жулене на тенджери вместо в писане на книги. Всички човешки отношения са се променили – тези между господари и прислуга, между съпрузи, между родители и деца. А когато човешките отношения се променят, в същото време настъпват изменения и в религията, поведението, политиката и литературата. Нека приемем, че едно такова преобразование се е случило някъде около 1910 година.

Вече казах, че ако хората искат да изкарат макар и една година от живота си без главоболия, трябва да придобият умения в разгадаването на човешките характери. Но това изкуство е за младите. На средна възраст, както и на преклонна, то се практикува само при нужда, а за приятелства, приключения и други експерименти до изкуството по разчитане на характери почти не се прибегва. Романистите обаче се различават от останалите хора, защото те не престават да се интересуват от човешкия характер дори когато са достатъчно наясно с него от фактическото общуване. Обикновено отиват една стъпка по-напред, смятайки, че има нещо извечно интересно в самия човешки характер.

Когато приключи трудовото ежедневие на хората, около тях остава да витае нещо, което според писателите е от огромна важност, независимо от факта, че не е свързано с тяхното щастие, удобства или приходи. За тях изучаването на характера се превръща във всепоглъщаща страст, а пресъздаването му – в мания. Именно това ми е много трудно да обясня: какво имат предвид писателите, когато говорят за образи, и какво ги подтиква от време на време така неудържимо да изразяват схващанията си на хартия. Така че, ако ми позволите, вместо да анализирам и теоретизирам, ще ви разкажа една простичка история за пътуване от Ричмънд до Уотърлу, която, колкото и безполезна, има достойнството да е истинска, с надеждата, че по този начин ще ви покажа какво имам предвид под литературен образ; така че да успеете да си дадете сметка за различните аспекти, които той носи в себе си, както и за ужасните опасности, на които се излага човек, щом се опита да го опише с думи.

Една вечер преди няколко седмици, тъй като бях закъсняла за моя влак, скочих в първото възможно купе. Още докато сядах, изпитах странното притеснение, че прекъсвам разговор между двама души, които се бяха настанили в купето преди мен. Не че бяха млади или влюбени. Съвсем не. И двамата бяха възрастни, жената над шейсет, мъжът – доста над четирийсет. Седяха един срещу друг, а той, както се беше привел напред и нареждаше нещо с безапелационен тон, ако се съди по позата на тялото и пламналото му лице, изведнъж се облегна назад и млъкна. Бях го притеснила и това го подразни. Възрастната дама обаче, която ще нарека г-жа Браун, сякаш изпита облекчение. Беше една от онези чисти, но бедно облечени възрастни жени, чиято безупречна спретнатост – всичко по нея закопчано, стегнато, завързано, закърпено и изчеткано – говори по-красноречиво за крайна бедност, отколкото мръсните дрипи. У нея като че имаше нещо измъчено – изражението ѝ издаваше страдание и страх, освен това беше и много дребна. Ходилата с малките ѝ лъснати обувки едва докосваха пода. Усетих, че няма на кого да разчита за издръжката си, че сама трябва да взема всички решения за себе си, че е била изоставена или пък отдавна овдовяла, че е водила тревожен и отруден живот, като самичка е отгледала може би единствения си син, който нищо чудно вече да е тръгнал по лош път. Всичко това мина през ума ми, докато седях и се чувствах неловко, както повечето хора, сред спътници, чието поведение не мога да си обясня. Тогава погледнах към мъжа. Бях сигурна, че не е роднина на г-жа Браун; беше едър, груб и не толкова изискан. Представих си, че може да е някакъв търговец, вероятно уважаван прекупвач на зърно от Севера, облечен с качествен син шевиот, от който се подаваха джобно ножче и копринена кърпичка, виждаше се и голяма кожена пътническа чанта. Но си личеше, че трябва да разреши някакъв неприятен въпрос с г-жа Браун; тайна, дори може би престъпна сделка, която двамата не възнамеряваха да обсъждат в мое присъствие.

– Да, семейство Крофт не случиха на прислуга – загрижено подхвърли г-н Смит (както ще го наричам от тук нататък), колкото да запази благоприличие, уж връщайки се на прекъснатия разговор.

– О, бедничките! – отвърна му г-жа Браун с леко снизходителен тон. – Моята баба имаше прислужница, която беше постъпила при нея на петнайсет години и остана до осемдесет (това беше изречено с нещо като обида и агресивна гордост, в желанието да впечатли и двамата ни).

– В наше време такова нещо почти не се случва – примирено ѝ отговори г-н Смит.

След това се умълчаха.

– Странно защо не вземат да направят там един голф клуб... Мислех си, че някои от младите господа точно с това ще се захванат – обади се г-н Смит, тъй като очевидно се смути от настъпилото мълчание.

Г-жа Браун изобщо не си даде труд да му отговори.

– Какви промени се извършват в тази част на света... – установи г-н Смит и погледна през прозореца, като в същото време крадешком изгледа и мен.

От мълчанието на г-жа Браун, както и от пресилената любезност в репликите на г-н Смит стана ясно, че той има някаква власт над нея, която упражнява с гняв. Може би ставаше дума за падението на сина ѝ или за друг болезнен епизод от нейното минало, или пък за дъщеря ѝ. Може би тя отиваше в Лондон, за да подпише документ във връзка с прехвърлянето на имот. Виждаше се с просто око, че г-н Смит я държи с нещо против волята ѝ. Изведнъж ми дожаля за нея, когато най-неочаквано тя се обади без никаква връзка:

– Бихте ли ми казали, дали когато гъсеници нападат листата на дъба в продължение на две последователни години, това означава, че той умира?

Каза го ведро и точно формулирано, с любознателния тон на образована жена.

Г-н Смит се сепна, но в същото време се успокои от подсказаната му безопасна тема на разговор. Много бързо ѝ обясни всичко за болестите, които носят насекомите. Каза ѝ, че има брат, който стопанисва плодова градина в Кент. Описа ѝ какво правят всяка година хората в Кент, които отглеждат плодове, и така нататък, и така нататък. Докато говореше, се случи нещо много странно. Г-жа Браун извади малката си бяла кърпичка и взе да попива очите си. Плачеше. Но продължи да го слуша много сдържано, а той продължи да говори, като само повиши тон, леко разсърден, сякаш и преди я беше виждал да плаче често; като че ли това беше някакъв болезнен навик. Най-накрая нервите му не издържах. Спря отведнъж, погледна през прозореца, после се приведе към нея, както го бях заварила на влизане в купето, и я скастри със заплашителен тон, сякаш искаше да ѝ внуши, че повече глупости няма да търпи.

– Относно въпроса, по който говорихме. Всичко ще бъде наред, нали? Джордж ще бъде там във вторник, нали така?

– Ще бъдем навреме – отговори му г-жа Браун със завидно чувство за лично достойнство.

Г-н Смит не отговори нищо. Изправи се, закопча си палтото, протегна се, свали куфара си и скочи от влака още преди да е спрял на гара Клапам. Беше

получил каквото иска, но май се беше засрашил от себе си; махна се с удоволствие, за да не гледа повече старата дама.

Двете с г-жа Браун останахме сами. Тя седеше в отсрещния ъгъл на купето, много спретната, много дребна, доста странна и с ужасно измъчен вид. Впечатлението от нея беше поразително. Усещаше се като въздушно течение, като миризма на изгоряло. В какво се състоеше това поразително и своеобразно впечатление? В такива случаи безчет несъвместими и неуместни идеи се стъпхват в ума; човек я зърва, вижда г-жа Браун в центъра на най-разнообразни сценки. Представих си я в крайбрежна вила, сред странни орнаменти: морски таралежи и модели на кораби в стъклени витрини; медалите на съпруга ѝ – върху полицата над камината. Как ту влиза в стаята, ту излиза, присяда в крайчеца на един стол, хапва по нещичко от малка чинийка, зарейва поглед задълго, потънала в мълчание. Май точно гъсениците и дъбовете ми подсказаха всичко това. Но ето че в един ветровит ден в нейния самотен живот на фантазии изведнъж нахлува г-н Смит. Тропа, чука, затръшва врати. В антрето се събира локва от капещия му чадър. И двамата се уединяват за разговор на четири очи.

И тогава г-жа Браун се изправя пред страшно разкритие. И взима героичното си решение. Рано сутринта, още преди съмване, стяга куфара си и сама го занася до гарата. Не дава на г-н Смит да ѝ помогне. Гордостта ѝ е наранена, чувства се без устои под краката си; произхожда от благородническо семейство, което е разполагало с прислуга – но подробностите могат да почакаат. Важното в случая е да вникнем в характера ѝ, да се потопим в атмосферата, която излъчва. Преди да успее да си обясня защо усетих у нея нещо трагично, героично и в същото време лекомислено и фантазьорско, още преди влакът да спре, аз я видях как изчезна, понесла куфара си наред огромната, блеснала в светлини гара. Изглеждаше много дребна, много решителна; едновременно много крехка и много смела. Повече не я видях и никога няма да узная какво се е случило с нея.

Историята приключва без поантата на завършека. Но аз не ви разказвам тази случка, за да изтъкна собствената си изобретателност, нито удоволствието от пътуването от Ричмънд до Уотърлу. Това, което искам да видите в нея, е следното. Става дума за човек, който прави впечатление на друг. В случая г-жа Браун някак автоматично подтиква някого да започне да пише роман за нея. Вярвам, че всички романи започват с възрастна дама в отсрещния ъгъл на купето. Което ще рече, че според мен всички романи се занимават с човешки характери и именно в стремежа си да ги обрисова – а не за да проповядва доктрини, да възпява събития или да прославя Британската империя – романната форма, толкова тромава, многословна, толкова богата, разтеглива, лишена от драматизъм, но и толкова витална, продължава да се развива. За да изрази характера, твърдя аз; но вие ще ми възразите на мига, че тези думи може да бъдат изтълкувани по всевъзможни начини. Например образът на г-жа Браун ще ви направи различно впечатление в зависимост от възрастта и страната, от която сте родом. С лекота може да се напишат три различни версии на случката във влака – английска, френска и руска. Английският писател ще превърне старата

дама в „характерен“ образ, ще опише нейните странности и превзетости, нейните копчета и бръчки, нейните панделки и брадавици. Нейната личност ще господства над книгата. Френският писател ще загърби всичко това, ще пожертва индивидуалността на г-жа Браун, за да ни представи по-общ възглед върху човешката природа; с други думи, ще създаде едно по-абстрактно, по-пропорционално и хармонично цяло. Руснакът ще прониже плътта, за да разкрие душата – единствено душата, която се скита по Уотърлу Роуд и задава големите въпроси на живота, които ще звучат отново и отново в ушите ни дълго след като сме прочели книгата. Освен това трябва да се има предвид и темпераментът на писателя. Защото вие виждате едно нещо в човека, аз – друго. Вие твърдите, че това означава едно, аз – че означава друго. А когато става въпрос за писане, всеки си прави допълнителен избор според собствените си принципи и разбирания. Затова г-жа Браун може да бъде изобразена по безброй много начини според възрастта, страната и темперамента на писателя.